

2. ПРОМОЦИЈА ЗБОРНИКА РАДОВА *СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ**

* Промоција Зборника (издавач ЦАНУ, Подгорица, 2004) одржана је у Црногорској академији наука и умјетности, 28. марта 2005. године. О Зборнику су говорили: академик Зоран Лакић, академик Петар Влаховић, Луција Ђурашковић, проф. др Слободан Вукићевић, др Максут Хаџибрахимовић и проф. др Радован Бакић.

Академик Зоран ЛАКИЋ

ПРОМОЦИЈА ЗБОРНИКА РАДОВА *СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ*

У Програму ЦАНУ за 2002. годину организација научног скупа *Село у Црној Гори* заузимала је приоритетно мјесто и имала изузетан научни значај. Први пут је село сагледано комплексно и интердисциплинарно. Преко 40 стручњака – специјалиста из Београда, Загреба, Подгорице, Никшића и других центара – саопштило је своје идеје, запажања, нова сазнања о мјесту и улози села у друштву, његовој прошлости у име будућности. И пјесник је био мотивисан да нас подсјети на давнашње стихове: „Шуме, шуме, на све му вам хвала.” Село је, заиста, било посљедња одбрана од свих невоља које су се дешавале овом народу кроз историју.

Неки од аутора, нажалост, нису дочекали ову промоцију; умјесто захвалности за допринос дугујемо им поштовање.

Стваралачка мисао са научног скупа *Село у Црној Гори* преточена је у Зборник радова, чији је издавач ЦАНУ, објављен крајем прошле 2004. године. И више од тога. Аутори саопштења су шире презентирали раније кратко изложене теме. Они који нису били у прилици да непосредно говоре – послали су своје прилоге. И они се налазе у Зборнику.

Прилика је данас да ранији медијски пропуст исправимо и да укажемо на значај припремљеног Зборника радова *Село у Црној Гори*, који одиста спада у ред наших капиталних издања. Овом промоцијом желимо да надомјестимо неоправдану медијску запостављеност значајног научног скупа.

Указаћу и на припреме Зборника од преко 600 страна. Лавовски дио посла, поред оног ауторског, обавила је Редакција, у ствари Научни одбор. Има разлога да поменем њихова имена: Пе-

тар Влаховић, Драгутин Вукотић, Миомир Дашић, Зоран Лакић, Слободан Вукићевић, Ратко Божовић, Радован Бакић и Зорица Мрваљевић. Има, такође, разлога да споменем да је ове послове успјешно координирао академик Петар Влаховић, који је и уредник Зборника радова.

Зборник радова *Село у Црној Гори* има пет цјелина. Исто толико ће бити промотера, осим мене који сам овдје у својству секретара ОДН. Заједничка нит свих текстова је однос села и града. То је поодавно кључно питање Црне Горе. Временом се тај однос интензивирао. Докле се данас стигло – можда је одговор и на то питање садржан у овом *Зборнику радова*. Да ли се село више урбанизовало или се град више насељачио? Да ли се сељачка (народна) култура развија, мијења, или можда ишчезава? Да ли се жели развијање сеоске културе или превласт урбане културе? Да ли град кокетира са селом, или, можда, село са градом? Сва та и друга питања више су отворана него што су давани аналитички одговори. Међутим, утисак је да Зборник радова садржи елементе који помажу да се нађе прави одговор и на наведена питања.

Но ово ће бити предмет кратких саопштења данашњих промотера, који ће излагати овим редом: Петар Влаховић, Луција Ђурашковић, Слободан Вукићевић, Максут Хацибрахимовић и Радован Бакић.

Академик Петар ВЛАХОВИЋ

СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ

Зборник „Село у Црној Гори” садржи 41 рад са научног скупа који је, на предлог Одбора за етнологију ЦАНУ, организовала Црногорска академија наука и умјетности и Одсјек за социологију Универзитета Црне Горе са Филозофског факултета у Никшићу. Разлог за проучавање ове проблематике био је да се заустави даље пропадање црногорског села и ублажи тешка привредна криза која је захватила не само Црну Гору него и источну и југоисточну Европу уопште.

Окосницу Зборник чине расправе које се условно могу разврстати у неколико целина међу којима су: *Историјска и друштвено-економска улога села, Живот у селу и његова девастација, Демографско-популациона кретања, њихови узроци и последице, Ревитализација села у савременим условима и Улога и значај културно-историјског наслеђа у савременим условима.*

Проучено је, као што се види, неколико проблема који представљају окосницу савременог друштвеног, привредног, културног, па донекле и политичког живота у Црној Гори. Разматрања су заснована, као што то и доликује научним радницима, на властитим теренским проучавањима, поузданим изворима и одговарајућој упоредној научној литератури. На основу тога указано је на узроке и последице промена које су у црногорском селу, као и другде у источној и југоисточној Европи, изазване друштвено-историјским кретањима и савременом друштвено-политичком стварношћу која се креће према тзв. глобализацији.

Сажето речено, скуп је имао циљ да сагледа прошлост, анализира садашње стање и укаже на правце усмеравања развоја црногорског села према будућности.

Историјски проматрано, село у Црној Гори од искона представља територијалну организацију која је чинила основу рода, братства, племена а самим тим и државе. Основно становништво у црногорском друштву вековима је био сељак који је идентификован са народом, нацијом и националношћу у којој је култ ратника, због непрекидне борбе за слободу и самоодржање, уздигнут на највиши ниво. Црногорско село је неколико векова у борби са Турцима и другим било „камени престо слободе” који је постао узор борбе за слободу на читавом Балкану. За све то време црногорско село је имало изванредну демографску виталност и часно је чинило окосницу целокупног друштвеног, културног, политичког и државног живота Црне Горе.

Сточарство је било основна привредна грана јер се са стоком, у време напада и недаћа, могло уклонити а у затишју трговати. Постоји сигурна историјска документација која сведочи да је од XIII века наовамо постојала путна мрежа која је пешаку и коњанику омогућавала да ондашња црногорска насеља повеже успешно са суседним областима. Трговина и размена добара обављала се са Приморјем, пре свега преко Боке, и са Млетачком републиком и са Аустроугарском монархијом. Извозило се суво месо, сува риба, вуна, руј, дрво, восак, млечни производи а куповала со, посуђе, алат, текстил, одећа, оружје и друге потрепштине. Међународно повезивање, особито после Берлинског конгреса 1878, омогућило је миграцију радне снаге за зарадом ради модернизације црногорског села материјалним средствима зарађеним у иностранству, пре свега у САД.

Из студија које су објављене у Зборнику види се да се у развоју црногорског друштва у новијем добу могу издвојити три етапе. Прва је текла од средине XIX века до II светског рата, друга од краја Другог светског рата до пада Берлинског зида 1989. године и трећа чији смо савременици и сведоци у последњих петнаестак година која пролази кроз политичке, економске и културне подсистеме савременог црногорског друштва.

Из Зборника се види да је неколико чинилаца било пресудно у раслојавању црногорског села. Поред губитка становништва у Другом светском рату (око 10%) и миграција које су одмах после њега ишле ван Црне Горе (колонијација у Војводини око 37.000 и око 185.000 оних који су од 1949. до 1969. напустили Црну Гору),

највећа померања изазвале су миграције село-град. Студије у Зборнику потврђују да је то био најбурнији рурални егзодус у Европи.

Почетком 1948. у Црној Гори је било око 15% градског становништва. Међутим, 1981. сеоског становништва у Црној Гори је било испод 48,5% а учешће пољопривредног становништва пало је на свега 13% од укупне популације. То се наставило тако да је 1991. било само 3,4% активних пољопривредника.

Захваљујући напред поменутих кретањима Црна Гора је са 14,2% из 1953. доспела на преко 58% градског становништва 1991. године. Разуме се, овакви процеси су утицали и на депопулацију. Примера ради, од 1948. до 1991. депопулација је забележена у 892 села. Без сталног становништва остало је 15 села. До 10 становника имало је 51 село, а 539 села или око 45% од укупног броја имало је само 100 становника.

У укупној сеоској популацији преко 30% чине стратешка домаћинства. Овакво раслојавање села одразило се негативно на целокупни друштвени, породични, привредни и културни живот и у руралним и у урбаним срединама. Овакви процеси су негативно утицали и на целокупно народно културно-историјско наслеђе Црне Горе.

Разарању села допринело је, то се из Зборника јасно види, више чинилаца. За ову прилику довољно је подсетити на колективизацију сеоске привреде после Другог светског рата и процес масовне политичке нерационалне индустријализације који су смањили учешће пољопривредног становништва у друштвеној производњи од 48,5% 1947. на 15,2% 1970. године. Оба процеса, колективизација (земљорадничке задруге) и индустријализација, раслојили су село тако да је, због спољних сеоба ван Црне Горе и унутрашњих миграција село-град, сеоско становништво сведено од 85% колико га је било 1948. на око 40% колико га је било 1991. године. Поред тога, колективизација, индустријализација и миграције село-град непотребно су створиле, у другој половини XX века, аверзију према селу и животу у њему. Та аверзија и данас постоји. Због тога се у савременим условима мора поклонити више пажње афирмацији села, сеоске производње и новог сеоског човека који, због пропасти индустрије, мора потражити излаз из кризе и у повратку на село и у стицању прихода у селу.

Један од излаза из економске кризе у савременим условима треба тражити у ревитализацији села која објективно неће бити лака.

У брдско-планинским регионима, због депопулације и иселавања, недостаје радна снага. Због тога треба створити стратегију комплексног руралног развоја кроз мултисекторске програме (путеви, струје, воде, повољни кредити, здравствена заштита, школе, организован откуп производа, надокнада штете у елементарним непогодама, на пример).

Више студија објављених у Зборнику указује да је становник села, уз производњу и прераду сировина, чувар и оплемењивач пејзажа, заштитник баштине, чувар традиције, унапређивач животне средине и сеоског простора и његових амбијенталних целина које у савременим условима постају важан материјални и културни ресурс који данас олакшава развој туристичке профитабилне привреде.

Искуство развијеног света указује да градови постају тесни. Због тога треба побољшати квалитет услова за живот на селу и афирмисати робну производњу, стимулисати, поред већих и мањих пољопривредних газдинстава, различите видове продуктивности (занати, домаћа радиност, туризам и друго) у сеоском домаћинствима. На овим основама подстиче се осавремењивање архитектуре, културе становања и реанимација духовног народног стваралаштва.

Ово су само неки наговештаји који уверавају да Зборник „Село у Црној Гори” садржи живописне слике које обилују подацима о црногорском селу и предлоге за конкретно решавање проблема који могу поспешити повратак из урбаних у руралне средине, као што је то данас у западноевропским државама.

Дакле, порука Зборник „Село у Црној Гори” је у демографско популационом подмлађивању, афирмисању робне производње, јачању економске снаге и побољшању услова за живљење у савременом црногорском селу. То се мора схватити као императив живота. Надамо се да ће Зборник, из тих разлога, послужити корисно сврси којој је намењен и бити подстицај за рад на развоју црногорског села у савременим животним условима. По речима академика Драгутина Вукотића, дојена црногорске науке, који је скоро деценију и по у најтежем времену узорно водио Црногорску академију наука и умјетности, дуг „садашњих и слједећих генерација Црногораца” је да ревитализирају црногорско село „које је – како каже академик Вукотић, увијек хранило и бранило Црну Гору и њене одважне, правдољубиве, родољубиве и морално узорне људе” како би овај племенити посао могли и убудуће часно обављати.

Дозволите ми да и у овој прилици топло захвалим на изузетној сарадњи члановима Одбора за етнологију и особљу ЦАНУ, свим ауторима и члановима Научног одбора за припрему скупа међу којима су, поред моје маленкости, академици Драгутин Вукотић, Миомир Дашић и Зоран Лакић, професори Слободан Вукићевић, Радован Бакић, Ратко Р. Божовић, Мр Зорица Мрваљевић и секретар Татјана Распоповић. Хвала представницима средстава информисања који су пратили рад скупа и пренели његове поруке црногорској јавности. Предлажем да се Зборник, због своје актуелности и помоћи коју практично може пружити, упути свим институцијама које раде на обнови црногорског села у савременим условима.

Луција БУРАШКОВИЋ

СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ

Поштовани господине потпредсједниче Академије,
уважена господо академици,
даме и господо,

Захваљујем организатору овог представљања на части која ми је указана да између многих, по мом мишљењу заслужнијих и компетентнијих, говорим о новообјављеном Зборнику „Село у Црној Гори”.

Село у савременом друштву, како је већ много пута уочено, пролази кроз период своје најдубље кризе, која се свима очигледно предочава у пропадању руралних заједница и популацијама које напуштају сеоски простор, тако да општи положај села данас, не само у Црној Гори, одише најчешће апокалиптичном сликом руинаности, потпуне напуштености и празнине, преко којих једва назиремо да су то некада биле насеобине које су одисале активним и дјелатним животом. „...Руралне вриједности су доскоро биле обезвријеђене, потцијеђене и занемарене. Бистри, поносити, одважни преостали и остарјели становници црногорских села су већином препуштени себи, често остављени и од сопствене дјеце...”, у свом изразито критичком раду истиче академик Драгутин Вукотић. Овај процес гашења руралних простора као да је у највећој мјери пратило и опадање интересовања за различите нивое могућих истраживачких приступа селу и сеоској култури. Из овога произилази да је физичко напуштање села, углавном, пратило и губљење интелектуалног интересовања за проблеме које у себи појам села садржи. Утолико је научни скуп који су децембра 2002. године организовали Црногорска академија наука и умјетности и Филозофски факултет из Никшића на најбољи начин испунио пос-

тојећу празнину. Посебни резултат одржаног научног скупа представља Зборник радова који је укључио све дисциплинарне аспекте приступа селу и сеоској култури код нас. Тако је више од 40 учесника представило своја истраживања, почевши од глобалног постављања проблема у раду академика Петра Влаховића, преко радова који се баве проблемом села у историјској транзицији, као што су то, на примјер, радови проф. Шувара, Ливаде, Вукићевића и Вујовића, до мноштва других тематских цјелина у којима, сагласно сопственом научном интересовању, издвајам антрополошки, етнологски, књижевни и историјско-умјетнички аспект приступа у радовима, између осталих, академика Жарка Ђуровића, проф. Рајка Вујичића, Гордане Ћетковић и др Камаранге.

По мом суду, посебну вриједност имају они радови који се баве изучавањем специфичности руралне средине, а у односу на различитост географских простора у Црној Гори. Ријеч је, поред осталих, о радовима проф. Невенке Богојевић-Глушчевић, Душана Вуксановића, Ратка Р. Божовића, Ђорђа Борозана, Максута Хацибрахимовића и Драгице Мијановић-Вујачић.

Девастација села представља предмет у тумачењу, између осталих, мр Зорице Мрваљевић, а радови Биљане Глигорић и др Слободана Касалице предлажу начине превладавања кризе у којој се село данас налази.

Социолошки, археолошки, антрополошки, етнологски или књижевно-умјетнички аспекти истраживања села, односно руралних средина и заједница, како радови у овом зборнику несумњиво показују, отварају бројне могућности нових домета и садржаја у откривању овог специфичног типа културе који се јавио на просторима Црне Горе. Или, другим ријечима, прегнућа у наведеним дисциплинама из угла наше савремености напосто се не могу замислити ако у њима не би био укључен и неопходан сегмент управо руралног промишљања.

Гледано из угла археолога или историчара умјетности, руинирани простори омогућују не само реконструкцију, на примјер, сакралних архитектонских облика него и више од тога, откривање дубине духовности која се симболички исказивала кроз богатство форми различитих карактеристичних облика. Нарочито се, управо у руралним срединама, јавља и одражава дубински смисао духовне суштине бића, што можемо прихватити као изазов: или ћемо се пасивно предати доминантној функционалној комерцијализа-

цији, девастацији и забораву богатства скривеног у руралним срединама и тиме себе довести до самоуништења, или ћемо одговорити на изазов који нам село и рурални простор данас ипак нуди, а то је могућност да преко очувања његових највиших сакралних и других споменичких вриједности доспијемо до самосазнања, дакле сазнања о највећој вриједности у нама самима. Стога је мени било посебно значајно да бар мало скренем пажњу на важност запуштеног и напуштеног руралног простора који, по правилу, увијек садржи клицу духовног, било да је ријеч о археолошком, историјско-умјетничком или књижевном приступу. Становиште до којег ми је посебно стало требало би да истакне значај исихастичких идеја у архитектури руралне средине, преко којих ми, у ствари, постајемо свјесни да је Црна Гора у одређеном времену била у самом врху византијске хришћанске духовности. Данас, свјесно покренути функционалном комерцијализацијом, систематски девастирамо свеколики, у много чему јединствени, сакрални простор Црне Горе. Ријеч је о процесу с могућим трагичним исходом с обзиром на то да се доводи у питање духовност која, насупрот материјалној користи, чини коријен и суштину бића. Намјерно стављам тежиште на духовност с обзиром да живимо у времену у којем је управо за питања која се тичу духовности, како сам већ истакла, престао скоро сваки интерес. Зато је вриједност овог Зборника и вриједност прегнућа пројеката Црногорске академије наука и умјетности, управо у истрајавању на стварима духа и науке као суштинском и најзувишенијем хуманом интересу уопште.

Проф. др Слободан ВУКИЋЕВИЋ

СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ

Село у Црној Гори није могло избјећи промјенама које у начину рада и живота доноси епохални цивилизацијски преврат.

Овај универзални процес испољава се на нашем простору на специфичан начин.

Село у Црној Гори нашло се између *стратегије преживљавања и модернизације*. На бурним и мутним водама ове комбинације, на којима плута наше село, одвија се читав сплет противречности на плану: генерацијских супротности, вриједносних оријентација, политичких ставова, модернизације, ретрадиционализације и временских оријентација.

Да би се разумјела и објаснила, ова сложена ситуација мора се изучити, па је ЦАНУ заједно са Филозофским факултетом организовала научни скуп СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ „на коме ће се размотрити неки проблеми црногорског села и указати на потребу њиховог рјешавања на научном, друштвеном и државном плану”, како рече академик Милинко Шарановић у поздравној ријечи у својству потпредседника ЦАНУ.

Резултат Научног скупа је овај Зборник, који као научно дјело, треба да помогне државним и политичким посленицима да дјелају на бази *етике одговорности*, а не на бази *етике чисте воље*.

Највећи број радова у овом Зборнику демонстрира теоријско-методолошки приступ који омогућава да се збивања на црногорском селу сагледају „одоздо”, из микро перспективе свакодневног живота појединаца, њихових породица, социјалних мрежа које их обједињују, њихових свакодневних социјалних активности и амбивалентних осјећања: наде, страха, задовољстава, тјескоба које их

обузимају у настојању да преживе и преусмјере неповољне околности у којима се тако дуго налазе.

У исто вријеме ови радови сагледавају судбину села у Црној Гори и „одозго” у контексту глобалног развоја Црне Горе као еколошке државе, стратешких одређења у привредном и друштвеном развоју и у склопу тога идентификовања кључних актера промјене на црногорском селу. Тих актера сада нема на црногорском селу, јер је оно изгубило самосталност у сваком погледу: демографском, економском, политичком и културном. Цивилизацијски бумеранг је и овдје дјеловао: оно што смо чинили са селом јуче, данас нам се враћа. Цивилизацијски вакуум „опустошене” друштвене структуре села, испражњене и од традиционалног и од модерног, може се испунити само конституисањем села као цјеловите друштвене, привредне и културне заједнице. Тек у таквом селу ће људи пронаћи и стварати квалитет и смисао живота са перспективом трајне везаности за село.

Без цјеловитог научног и практичног приступа прокламовани планови „враћања живота на селу” остају на нивоу илузорне утопије чије утопијско нема никакве шансе да пређе у историјско. Не можемо рећи да судбину Црне Горе апсолутно одређује судбина села, али је сигурно да је перспектива Црне Горе без перспективе црногорског села јако инвалидна и недјелотворна.

Парцијалне мјере које се предузимају у вези са неким димензијама, или областима, развоја села, очигледно, не дају резултате. Програм „враћања живота селу”, које се све више демографски празни, то убједљиво показује. Учешће сеоског становништва у укупном становништву Црне Горе је за 3% мање према попису из 2003. године у односу на попис из 1991. године. Ако томе додамо да је старосна структура сеоског становништва све неповољнија, нарочито у неким, иначе природно веома богатим, подручјима Црне Горе, те да млади све мање своју будућност пројектују за живот на селу, оцјена предузетих мјера на оживљавању црногорског села још је неповољнија. Најсажетије ову ситуацију одсликава одговор многих пољопривредника: „Мучим се да створим услове мојој дјечи да не остану на селу.”

Опредјељење државе и друштва да ревитализује село у Црној Гори не може имати успјеха без темељног знања о селу. Добро је што смо данас богати са знањем из агрономије, пољопривреде уопште, електронске и биогенетске револуције, али није добро што

смо веома сиромашни са знањем о селу као специфичној друштвеној заједници, поготово са знањем о новом типу села у Црној Гори који би изражавао садашње и будуће потребе црногорског друштва у цјелини. Потребу за новим типом села нам је наметнуо сам живот, а та потреба није ни у ком случају само потреба села. Потреба за здравом храном, здравим животом, здравом еколошком средином, много је више потреба грађана него самих сељака. У стратешком опредјељењу развоја пољопривреде, туризма и других сфера производње друштвеног живота, потреба села, потреба је Црне Горе. Према томе, брига о селу је брига о нашој општој потреби и рекао бих о нашој општој култури.

– О томе сам некад писао са сјетом – пише у свом раду проф. др Светозар Ливада. Бијаш проглашен „ламентатором”, а истицао сам да не јадикujem над селом, него над нама и немаром, не слутећи што чека неколико тисућа насеља. Заиста сам рано спознао да наш интелектуални „цвијет” или не зна или заборавља да је никао из коријена.

Осјећајући животну, хуману и моралну снагу ове потребе „за одложно и свестрано обнављање, унапређивање и уљепшавање црногорског села” академик Драгутин Вукотић лапидарно формулише апел:

„Предлог и порука за усвајање адресирају се садашњој и следећој генерацији Црногораца. Нека им то буде чврста завјетна одлука и морална обавеза.”

Практична, употребна, вриједност овог научног дјела је у томе што веома јасно указује на начин на који се могу активирати субјекти – индивидуални и колективни – из свих сфера друштвеног живота: науке, политике, друштва у погледу одговорне реализације програма оживљавања села у Црној Гори. Недостатак социјалне, привредне, економске, вриједносне структуре на црногорском селу може се надокнадити само еволутивним путем, постепеним планским развојним путем, што ће пратити благовремено формирање друштвених снага на селу, способних да прате тај пут, потврђују га и даље унапређују властитим знањем и искуством. Када се већ формира мултидимензионална структура села, по хоризонтали и по вертикали, она ће сама на бази својих потреба, интереса и циљева даље развијати село.

По својој интердисциплинарности Зборник Село у Црној Гори је јединствено научно дјело у цјелокупној научној литератури

о селу. Поред социолошког, који је доминантан, село у Црној Гори се анализира са становишта низа других научних дисциплина и умјетности: етнологије, екологије, историје, агрономије, демографије, географије, картографије, туризмологије, медицине, књижевности, ликовне умјетности и музике.

Овај Зборник представља незаобилазан теоријско-методолошки основ за даља истраживања интерруралне и интерурбане географије Црне Горе ради њеног уравнотеженог развоја.

Због тога је изазвао интересовање научне и шире јавности и ван Црне Горе.

Др Максут Ц. ХАЦИБРАХИМОВИЋ

УТВРЂЕНО ГУСАРСКО-ПИРАТСКО НАСЕЉЕ СВ. МАУРА КОД УЛЦИЊА

Улцињ (Olcinium) представља илирски – грчки емпорион. Тит Ливије га помиње у вези с миром који је конзул Луције Аниције наметнуо првацима илирских племена последице побједи над илирским краљем Генцијем (167. године п. н. е.). Плиније Старији помиње га под именом Colcinium, јер су га, мисли он, основали грчки Колхиђани.

Плиније Секунд забиљежио је у својој „Historia Naturalis” да је један од oppida civium Romanorum. Осим Плинија Секунда ниједан нам писац не спомиње да би Olcinium (Улцињ) био основан од Колхиђана. Није се нашао никакав натпис који би нешто тако тврдио или по којему би се то дало наслутити (Грга Новак, *Стари Грци на Јадранском мору*, РАД, ЈАЗУ, књига 322, Загреб, 1961, стр. 199).

На појачане везе грчког свијета с Балканом, нарочито његовим приобалним дијелом, снажан утицај извршила је грчка колонизација, која је досегла дијелом до сјевероисточних обала Јадранског мора у IV вијеку п. н. е. Поуздано се зна да је било током IV вијека п. н. е. основано неколико грчких колонија на далматинском дијелу јадранске обале.

На тадашњој далматинској-илирској обали, колико се по изворима може пратити, била су основана два емпориона (трга, односно трговачке станице). Један од њих, који се раније помиње (V вијек), био је Butua (Будва), док је недавно утврђено (Павле Мијовић), да се други налазио у старом Olcinium (Улцињу).

О открићу илиро-грчког бедема у улцињском Старом граду као најпресуднијем свједочанству о античком Olciniumu, дотле познатом само по помену у Плинија (Plin. Natur. hist., III, 144.), проди-

рући сондом одозго у унутрашњост турског и млетачког равелина до дубине од преко 7 метара, коначно смо пронашли најважнији доказ о лоцирању *Olciniuma* на истој стијени на којој је затечен средњовјековни Улцињ и данашњи улцињски Стари град (Павле Мијовић, *Прадавне и давне културе Црне Горе*, Титоград, 1987, стр. 29).

Као повод за писање овог кратког прилога подстакла нас је књига Фрање Дифника, под насловом: *„Повијест Кандијског рата у Далмацији“*, Сплит, 1986. Наиме, у овој књизи Ф. Дифник дословце наводи: „Св. Маура, тадашње утврђено насеље код Улциња, тада на турском територију”, стр. 370.

Будући да је (за сада) једини аутор, а књига уједно представља једини извор и литературу која прецизније помиње назив насеља, у свом тексту не прецизира мјесто тадашњег утврђеног насеља Св. Мауре. У прилогу наведене књиге, Фрањо Дифник прилаже географску карту П. Сантинија: „Земљовидна карта јужне Далмације”, 1780.

На наведеној географској карти П. Сантинија, означен је назив тадашњег утврђеног насеља „Св. Маура” (донекле нејасно). Према исписаном називу тадашњег насеља, наведено насеље је било лоцирано у предјелу приобалне зоне увале Кручи, сјеверозападно од Улциња.

Напредак у картографском приказивању наших крајева у римско доба примјећује се на атласним картама Клаудија Птоломеја из Александрије. На његовој „Петој табли Европе” види се читав тадашњи Илирик, Панонија и Мезија, а Јадранско море има већ много реалније контуре. На њој су означена античка имена наших насеља, тадашњи називи народа, ријека и планина. Од ријека је означена и Бојана.

У наведеној књизи Фрање Дифника „утврђено насеље Св. Маура” наведено је у четири странице текстуалног дјела (стр. 220, 231, 233 и 260). Наиме, анализирајући текстуалне дјелове наведене књиге о утврђеном насељу Св. Маура, стиче се утисак да је тадашње насеље представљао гусарско утврђено насеље. Тако на страни 231. Ф. Дифник наводи сљедеће о насељу Св. Маура: „Да би се обуздала дрскост гусларских фуста из Улциња и Свете Мауре што су све смионије упадале у Јадран харајући морем, послан је за гувернера Јадрана *Iseppo Civrano*”. Такође, на стр. 233. Ф. Дифник истиче: „Но гусарећи морем више него иначе, фусте из Улциња и

Свете Мауре продрле су у трогирске воде и отеле један брод који је превозио државни двопек у Котор, али њих су касније надвладале наше лађе крај Тремита.”

За лоцирање утврђеног насеља Свете Мауре у обалној зони увале Кручи потребно је навести и одређену топографију околног простора. Наиме, у непосредној близини увале Кручи налази се истурени рт и кречњачка антиклинала Мавријан.

Наиме, назив Маури у античко доба представљало је име једног од берберских племена, које је насељавало римску Мауританију. Маури је и заједничко име за сва берберска племена сјеверне Африке. Назив Маури (Мори), у средњем вијеку представљао је назив за све припаднике ислама, односно (у ужем значењу) за народ, који је настао мјешањем античких Маура с Картажанима, Римљанима, Вандалима и Арапима. Та етничка мјешавина проширила се из сјеверозападне Африке, након арапских освајања у почетку VIII вијека и на јужну половину Пиринејског полуострва (Мориски).

У првим десетљећима XVI вијека појављују се на Јадрану велике снаге из сјеверноафричких муслиманских земаља, тзв. берберских (маурских, барбареских) држава (Триполиса, Туниса, Алжира, Марока), којима се прикључују дружине из Албаније и Грчке. Од првих десетљећа XVI вијека почиње ново раздобље интензивне гусарске активности. У том раздобљу више се истичу три релативно самостална гусарска круга с дужом традицијом: турско-берберски, ускочки и улцињски (Енциклопедија Југославије, 4, Загреб, 1986, стр. 634.).

Гусари берберских племена из сјеверне Африке су у VII вијеку били страх и трепет за трговачке бродове у Средоземном и Јадранском мору. Народно предање говори да су ови арапски гусари узимали и „Стари Улцињ”, те им је и он, као и тадашње утврђено насеље „Света Маура”, био база за гусарске операције. Ово може бити вјеродостојније, будући да су ови гусари били родом из Мауританије (Мавританије), називали су се и Маврима. Њихов траг сачувао се у презимену, односно топониму – орониму брда Мавријан у непосредној близини увале Кручи, као и у једном презимену једне од најстаријих породица у Улцињу – Маврићи (Mavriqi).

Патроним Маврићи (Mavriqi) носи више породица у Улцињу. Предање по којем породице Маврићи спадају међу најстарије у Улцињу није без основа. Данашњи патроним Маврићи не може се удаљити од средњовјековних антропонима Маурус, Маурициус

(Mogochi), односно од патронима Мауро, Мавро. У једном документу из 1242. године биљежи неки улцињски ђакон по имену Маурус (Acta et diplomata, I, 178, str. 55), а у XIV вијеку барска властела Мауро (Moro, More) „Mence filius petri de Moro (al Mauro) de Antibarо”, односно Damassa Mauri de Antibarо (Acta et diplomata, II, 295, стр. 69, n. 1.).

У Скадарском земљишнику 1416. биљежи се патроним Maurichi (Старине, XIV, стр. 42, 42). И у земљишнику од 1485. у нахији Петришпана помињу се Gjergj Mavriqi и Premt Mavriqi (Pulaha, Defteri..., стр. 404).

Данашњи облик Маврићи, очуван као патроним у Улцињу, не може да се одвоји од антропонима или патронима Maugus, Maugicius, Maurichi, Mavriqi. Ти се последњи не могу удаљити ни од топонима села Nonmaugicio и Maurichi (Nënmauic и Mavriq) који су забиљежени у XVII и XVIII вијеку у нахији Петришпана (Dr. Ruzhdi Ushaku, О неким патронима у улцињском крају и у њиховим траговима у средњовјековним исправама, ЈАЗУ, разред за филологију, Ономастика Југославица, бр. 10, Посебан отисак, Загреб, 1982, стр. 253).

Многи бискупски градови (civitas) у средњем вијеку настали су на римским градовима. То раздобље, од XI до XIV вијека, можемо окарактерисати као раздобље процвата градова. Може се рећи да се нови градови трговца и обртника развијају као приграђа, боље рећи подграђа, с обзиром на то да су се замкови најчешће градили на вишим локалитетима. Феудалци су на својим посједима градили замкове, од којих су неки били језгра развоја трговачко-обртничких насеља. Најгушћа мрежа градова и утврђења била је на обали Јадрана. Трговина и поморство постакли су, наиме, развој градова на обали, међу којима је Улцињ и утврђено насеље Св. Маура, тада на турском територију.

Најразвијенији облик града, у управном смислу, јест *civitas*. Од *civitas*a разликовали су се *locus*, *oppidum* или *burgum*, којима је недостајала слобода *civitas*a. У вези с просторном структуром средњовјековног града као једно од битних обиљежја треба истакнути њихов одбрамбени систем. Од X вијека одбрамбени системи били су сложенији и сигурнији. При њиховој изградњи често су се искоришћавале природне погодности као што је ради примјера, некадашње утврђено насеље Св. Маура, на острву Круче, испред увале Кручи, сјеверозападно од Улциња.

О острвцу Стари Улцињ, односно КРУЧИ, говорило се по оскудним подацима из писаних извора, од којих је најстарији један из 1376. године. млетачки извори га помињу најчешће и као „*Dulcigno veteris*”, па се и у народу и литератури одомаћио назив Стари Улцињ за острвце КРУЧИ. Наиме, срећемо се са погрешним називом будући да Стари Улцињ никада није постојао на острвцу Кручи, већ на овом острвцу је постојала једна стражарница (*specula*), са црквицом-криптом из XII-XIII вијека, с цистерном и другим мањим објектима као и керамичким фрагментима из касне антике. Дакле, дуго времена за острвце Кручи и доминирао је назив Стари Улцињ и у народу и у литератури. Међутим, Стари Улцињ представља данашњи Стари град (*Olcinium*) (др Павле Мијовић).

П. Ровински пише „да је читава прошлост овог острвца (Стари Улцињ) била окружена стијенама које се нису особито сачувале. Острвце има трагова урбанизације. Наиме, унутар острвца могу се распознати остаци темеља кућа са сачуваним зидовима”. (П. А. Ровински, Црна Гора у прошлости и садашњости, том IV, ИЦ „Цетиње”, Цетиње, 1994, стр. 505).

П. Ровински даље наводи за ово острвце „да се није радило о утврђењу већ о насељу са неколико десетина кућица, окружених зидом, да би се становништво заштитило од морских разбојника”. П. Ровински даље пише да су на овом острвцу „сигурно живјели људи који су се бавили трговином и рибарством”. Вјероватно је да П. Ровински пише о црквици која се налази на највишем, источном дијелу острвца, иза једне стјеновите косе, вратима окренута према западу. На западном, најнижем дијелу острвца, налазе се остаци неког утврђења. Сада се на острвцу више не примјећују остаци кућа (П. А. Ровински, Црна Гора у прошлости и садашњости, том IV, ИЦ „Цетиње”, Цетиње, 1994, стр. 506).

Археолошким истраживањима др Павла Мијовића утврђено је да се на острвцу Стари Улцињ у античко доба налазила мања сигнална станица (*specula*), а у средњем вијеку тврђава која је служила као осматрачница. Од тврђаве су остали обимни зидови на сјеверној страни, а на источној једна мања црква са озиданом гробницом испред улаза.

Мишљење да је на острвцу Стари Улцињ (КРУЧИ) постојало утврђено насеље Св. Маура из средњег вијека, износи у својој књизи Фрањо Дифник, под насловом „Повијест Кандијског рата у Далмацији” Сплит, 1986. наиме, Ф. Дифник дословце наводи „Св.

Маура, тадашње утврђено насеље код Улциња, тада на турском територију”, стр. 370.

Анализирајући текстуалне дјелове наведене књиге о утврђеном насељу Св. Маура стиче се утисак да је тадашње насеље на острвцу Стари Улцињ (Круче) представљало гусарско утврђено насеље.

Донедавно (до 1984. г.) у локалитету сеоског насеља Кручи (увала Кручи) није се знало о неком културном-историјском споменику, односно о неком археолошком локалитету, будући да у овом сеоском насељу нема неких видних трагова на самој земљиној површини или барем неких остатака који би указали на постојање неког археолошког локалитета.

У прољеће 1984. године у селу Круче откривен је *мозаик*, на имању Цана Суљовића. Наиме, локалитет се налази на једном од најживописнијих ртова преко пута острвца Стари Улцињ – Круче, тј. између рта Круче (Стари Улцињ) и Белведера.

Највећи дио просторије с мозаиком раскопан је приликом снижавања терена за новоградњу. Остао је фрагмент малтерне подлоге и декорације. Након даљњих истраживања од стране др Павла Мијовића откопан је комплекс који се састоји од двије веће правоугаоне просторије и једног купатила *виле рустике*. Виде се и остаци других објеката којима ни намјена ни облици нису могли бити утврђени. Откопани комплекс је покривао читав простор заравњеног бријега, али је вила захватала већу површину од које су периферни дјелови ерозијом земљишта и клизањем терена нестали (др Павле Мијовић, Прадавне и давне културе Црне Горе, Титоград, 1987, стр. 116).

Дакле, може се на крају казати да су у приобалном и обалном дијелу увале Кручи (Стари Улцињ), као и у оквиру истоименог сеоског насеља и на острвцу Стари Улцињ (острвце Кручи), у античком периоду и средњем вијеку, постојали културно-историјски споменици, односно утврђено је постојање насеља и других сличних утврђења и археолошких локалитета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грга Новак, *Стари Грци на Јадранском мору*, РАД, ЈАЗУ, Одјел за филозофију и друштвене науке, књига 322, Загреб, 1961.
2. Енциклопедија Југославије, 4, Е-Хрв, ЈЛЗ „Мирослав Крлежа”, Загреб, 1986.
3. Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић*, треће издање, Београд, 1982.
4. Филип Хити, *Историја Арапа, Од најстаријих времена до данас*, II издање, Сарајево, 1973.
5. Павле Мијовић, *Прадавне и давне културе Црне Горе*, Титоград, 1987.
6. Богумил Храбак, *Извоз житарица из Османлијског царства у XIV, XV и XVI стољећу*, Приштина, 1971.
7. Глигор Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI- XVIII вијеку*, Историјски институт у Београду, Посебна издања, књига 14, Београд, 1970.
8. Едвард Луси-Смит, *Пирати*, Београд, 1980.
9. Joseph von Hammer, *Хисторија Турског (Османског) царства*, 2, Загреб, 1979.
10. Радован Самарџић, *Велики век Дубровника*, Београд, 1962.
11. Максут Хаџибрахимовић, *Поморство Улциња кроз вијекове*, Подгорица, 1994.
12. Фрањо Дифник, *Повијест Кандијског рата у Далмацији*, Сплит, 1986.
13. Ruzdhi Ushaku, *О неким патронима у улцињском крају и у њиховим траговима у средњовековним исправама*, ЈАЗУ, разред за филологију, Ономастика Југославица, бр. 10, Посебан отисак, Загреб, 1982.
14. Павле Мијовић, *Улцињски џиборијум*, Посебан отисак из Старинара-органа Археолошког института, Нова Серија, књига XXXVI/1985, Београд, 1986.
15. Павле Мијовић, *Зборник радова Музеја рударства и металургије Бор*, књ. III-IV, 1984-1986. (Сепарат).

Проф. др Радован БАКИЋ

НУЖНОСТ ДЕМОГРАФСКЕ И ЕКОНОМСКЕ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ЦРНОГОРСКОГ СЕЛА И ЗАШТИТЕ ЊИХОВЕ ГРАДИТЕЉСКЕ БАШТИНЕ

Десетак радова објављених у Зборнику „Село у Црној Гори”, ЦАНУ, Подгорица 2004, односи се на демографско-популационе проблеме изазване редистрибуцијом становништва на територији Црне Горе у другој половини XX вијека. Једна група радова разматра те проблеме на нивоу Црне Горе, а друга на примјерима конкретних села.

Од 1961. до 1991. године Црна Гора била је емиграциона територија, када је изгубила приближно 77.000 становника; ниво организације са демографско-популационог аспекта повећан је са 21,3% на 58,2%; учешће сеоског становништва опало је са 78,7% на 41,8%; просјечна популациона величина села опала је са 247 на 213 становника, демографско-популационо стабло је оронуло, а понегдје се и срушило; 15 села остало је без сталних становника (2003. г. 28 села); до 25 становника са 7 у 1948. број села је повећан на 160, а од 0-50 становника са 38 на 338 или за 300 села више; у општини Цетиње са 11 број села до 50 становника повећан је на 73 (79,4% свих села); да су 892 села (74,3%) од 1948. до 1991. године имала депопулацију; да је Подгорица са око 11.000 у 1948. нарасла на око 118.000 становника или за 8,2 пута; Бар за 12,2 пута; Будва 10,4; Доброта 8,0; Никшић 5,9; Бијело Поље 4,7; Рожаје 6,2; Мојковац 10,8; Жабљак 22,3 пута итд.

Црногорско село тако није више извор младости, здравља и снаге а ни економске моћи. Све је мање њива које се ору и засијавају, воћњака и винограда који се окопавају и редовно орезују, ливада које се косе, селина које се користе, катуни су запуштени и

напуштени, а на пашњацима су ријетки сточари са стадима ситне и крупне стоке.

Стихијне миграције довеле су до рурализације градова, топографског срастања приградских села са градским организмима и измјене физиономије градова, с једне, и промјене у друштвеним структурама, с друге стране. Један од аутора истиче да су ове миграције утицале на хетерогенизацију урбаних подручја и хомогенизацију руралних средина. У руралним срединама остало је неактивно, старачко и феминизирано становништво, немоћно да настави да се бави пољопривредом, а млађе становништво насељава градове. Тако су у градовима настала два типа породице: индустријска и мјешовита. Прва се развила у централним дјеловима града, а друга на спољном градском прстену, без формираног урбаног стандарда. Због тога се у већини наших градова распознаје потенцијална урбаност испреплетана са паланачким менталитетом.

У свим црногорским градовима дошло је до значајних измјена у односима између аутохтоног и досељеног у корист досељеног. Те су промјене најинтензивније биле до 1981. године (од 1961. до 1971. године Подгорица је увећана за 31.100; од 1971. до 1981. године за нових 34.100 и од 1981. до 1991. године за нових 22.000 становника, односно, за те три деценије за нових 87.200 становника). У градове се претежно досељавало мушко становништво (ти су се односи кретали 1:16). Највише су се досељавали самци. У структури досељених највише је било Црногораца итд.

Село је увијек било чувар обичаја и традиције, на што указују аутори у приказивању појединих црногорских села: Бокова, Ситнице, Врбања, Подстрога, бјелопавлићких катуна на Сињајевини. То су занимљиви прилози о настанку и усавршавању обичаја, чувању традиције и етичким нормама које су биле обавезне за све, а које су у новије вријеме заборављене или готово ишчезле. У конкретним случајевима ови аутори баве се и описом покућства, структуром сеоских кућа и уопште градитељском баштином која нестаје, која је руинирана, а и на ону која се обнавља без ослонаца на традицију и локалну препознатљивост.

Интересантне и документоване анализе дате су и код кретања сеоског становништва у општинама Подгорица, Никшић и Улцињ, а и на општем плану, поучан је и рад који се бави картографским моделовањем најзначајнијих трансформација села, посебно значај-

них код научних истраживања, дефинисања државне политике и избора програма ревитализације села.

На крају својих аналитичких приказа већина аутора указује да би даља ерозија црногорског села била погубна, да испољени процеси и исказане тенденције иду у том правцу, да је њихово дјеловање неопходно ублажавати, па и потпуно елиминисати, те да су, по мом мишљењу, демографска, економска и урбана ревитализација села императив који се даље не може одлагати. Овај зборник и радови објављени у њему су добра основа и путоказ за нова и комплекснија истраживања, како би се дефинисала оптимална стратегија и политика ревитализације црногорског села и извршио избор адекватних програма за обнову села сваке специфичне регионалне цјелине Црне Горе. Увјерен сам да дјеловање појединачних мјера какве су демографско-популационе, или економске или само урбане, неће дати жељене резултате, већ да је најбоље ако се оне истовремено планирају и спроводе. Да закључим, нема демографско-популационе ревитализације црногорског села без његовог урбаног опремања техничким инфраструктурним системима и друштвеним сервисима, а ни без економског снажења, нити може доћи до јачања економске моћи села и обезбјеђивања урбаних услова живљења ако се не спроведу одговарајуће варијанте и подваријанте демографско-популационе политике и не примјене оптимална средства за њихово оживотворење. И још нешто: без демографско-популационог живота села неће бити ни адекватне ревитализације ни валоризације културолошке, посебне градитељске баштине црногорског села. Даљи суноврат црногорског села мора се спријечити.

